

Proteus

Izbaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik: Prirodoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Janja Benedik

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec

Lektor: doc. dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletič

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

Naslovnica: Alen Ploj; Ravnotežje.

Prva nagrada v starostni kategoriji
od 18 do 25 let.

Proteus izdaja Prirodoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števk, letnik ima 480 strani. Naklada: 2.500 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Prirodoslovno društvo Slovenije, Salendrova 4, p.p. 1573, 1001 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14, faks (01) 421 21 21.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 5,00 EUR, za naročnike 4,20 EUR, za upokojence 3,50 EUR, za dijake in študente 3,00 EUR.

Celoletna naročnina je 42,00 EUR, za upokojence 35 EUR, za študente 30,00 EUR. 9,5 % DDV in poštnina sta vključena v ceno.

Poslovni račun: SI56 0201 0001 5830 269, davčna številka: 18379222. Proteus sofinancira: Agencija RS za raziskovalno dejavnost.

<http://www.proteus.si>

prirodoslovno.drustvo@gmail.com

© Prirodoslovno društvo Slovenije, 2013.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Uvodnik

Leta 1963 je Edvard Kocbek izdal pesniško zbirko *Groza*. V njej lahko preberemo tudi pesem *Prošnja*:

Zmeda je bila vedno bolj zavratna, / moje besede
pa brez čarovne moči. / Zavrgel sem obrabljena
imena / in razdrli varljivi red lepote, / besedam
sem odvzel zapeljivi zven / in glasove izpostavil
začetku, / da jih naravne sile izmučijo / in besi in
milost preskusijo.

Zdaj sem srečen kakor lovec, / ko sredi strmeče za-
sede odkrije, / da se zveri odvrnejo od krutosti, /
kadar jih kličemo s klici ljubezni, / že jih snubim
tiho in zapeljivo, / vračam jih v začetna stanja, /
šepetam, jecljam, zavijam in tulim, / venomer iz-
govarjam starodavni obrazec:

Velika sla, skrita v stvarih, / prebudi se, razburi se
in se razdivjaj, / napolni mi imena z neizrekljivo-
stjo / in jim daj sveto norost minljivega, / da bodo
postala neusmiljena in čista / kakor kiti in sloni in

termiti, / ki prenesejo ciklone, potrese in starost / in
se najtišje pobratijo s smrtjo.

In čuj, glasovi se že prebujajo / v podobah prvinske
izmerjenosti, / že vzdigujejo svoje ponosne glave /
in se pripravljajo na novo slavo, / že vzhaja vroči
zamorski večer, / že slišim bobne in snujoči ritem,
/ že začenjajo jecljati in tuliti, / že oznanjajo več
od samih sebe.

Pesem govori o človekovi dramatični usojeno-
sti na bivanje v svetu, ki človeku kljub sizifo-
vskim poskusom, da bi ga razumel in se v njem
udomačil, ostaja večna uganka. Edino kolikor
toliko trdno in očitno znamenje teh človeko-
vih sizifovskih poskusov je jezik. Ko človek v
obupu ne najde več pristnega stika s svetom ali
pa mu ga družba s svojo nepravilno ureditvijo
zahrbtno odteguje, postanejo tudi njegove be-
sede nesmiselne, »obrabljene« in »brez čarovne
moči«. Ko pa človek začne vzpostavljati eksta-

tično bitno razmerje s svetom, se mu tudi jezik začne »prenavljati« in polniti s »čarovno močjo«. Ali s Kocbekovimi besedami še nekoliko drugače: ko se človek odpre »celostnemu, darežljivemu in odrešujočemu doživljanju vsega, kar je«, - z drugimi besedami, *resnici* vsega živega in neživega na tem svetu -, mora zavreči tudi »obrabljena imena«, razdreti »varljivi red lepote«, besedam odvzeti »zapeljivi zven« in glasove izpostaviti »začetku«, »da jih naravne sile izmučijo in besni in milost preskusijo«. Avstrijska pisateljica Elfriede Jelinek (1946-) je s sebi lastno ostrino zapisala nekaj podobnega: »Da bi jezik lahko izražal *resnico*, ga moramo *mučiti*,« - ali drugače povedano, *resnico* lahko pripovedujemo le v jeziku, ki ga z osebno pričevanjsko močjo ves čas stvariteljsko »prenavljamo«. Elfriedi Jelinek so za njeno pisateljsko ustvarjanje leta 2004 podelili Nobelovo nagrado za literaturo prav z utemeljitvijo, da »z nenavadno jezikovno energijo razkriva absurdnost družbenih stereotipnih vzorcev obnašanja – torej tudi jezikovnih (pripomba je moja) – in njihove gospodujoče moči«. Utemeljitev je za naše razpravljanje izredno pomembna, saj ustvarjalnega, nestereotipnega in »neobrabljenega« izražanja kot *človeške vrednote* ne »omejuje« le na človekovo pesniško ustvarjanje, ampak ga razume kot bistveno prvo človekovega stvariteljskega in darežljivega družbenega sobivanja s soljudmi in svetom nasploh. Kocbek je družbeno etičnost ustvarjalnega, nestereotipnega izražanja pesniško ubesedil v verzih »*Zdaj sem srečen kakor lovec, / ko sredi strmeče zasede odkrije, / da se zveri odvrnejo od krutosti, / kadar jih kliče s klici ljubezni ...*« (poudarek je moj), še jasneje pa jo je izrazil v eseju *Misli o jeziku* (Svoboda in nujnost, 1974):

»[N]ezadostnosti in slabosti jezika ne gredo na rovaš njegove [zgradbe], temveč so posledica bitne nemoči njegovega izraževalca. Čim jasnejši je človekov vzgib, tem resničnejši je njegov izraz. Čim bolj je človek zgodovinsko razgiban, tem izvirneje se izraža, in čim bolj družbeno je prepričan, tem odgovorneje in pogumneje se izraža. Družba se torej ne sme bati niti subjektivizacij niti spontanosti. [Uveljavitev] človeka v njegovih pravicah in dolžnostih do polnega izraza, do vprašanja, dvoma, do sodbe, zavračanja in pritrjevanja, do soglasanja in prepričanja je varna pot do napredka in svobode, do demokracije in do stvariteljskega izraza.«

Vendar se je Kocbek boleče zavedal, da ima njegovo zanosno pozivanje k stvariteljskemu jeziku in z njim k ustvarjanju etičnega sobivanja z ljudmi in svetom v sodobni družbi bolj vlogo zarotitvenega obrazca, ki težko ali pa sploh ne najde svojega naslovnika, kajti »[b]esede in stavki se ne polnijo več z vsebino osebnega življenja in prepričanja. Pojema osebno snovanje, iniciativno delo, celostno izražanje, odkrito pričevanje, pošteno ugovarjanje. Zapušča nas kohezijska ekstaza, ostajamo brez zavezujoče vizije o kulturi, brez jasnega moralnega zakonika, celo brez družbene osrednje vrednote.« Tako utemeljitev Nobelove nagrade Elfriedi Jelinek kot Kocbekovo razmišljanje o jeziku prepričljivo kažeta, da v sodobni družbi vedno bolj izginja prostor in možnost za osebno, izvirno besedo, z vedno bolj nasilno gospodovalnostjo pa se uveljavlja popolnoma neosebna in poenotujoča, zgolj uporabnostna, birokratska in tehnokratska govorica politike, znanosti in ekonomije, ki vztrajno briše še zadnje sledove človeškosti.

Najbolj absurдна posledica in najbolj pretresljiva podoba sodobnega etično »izvotljenega« človeka je bil Adolf Eichmann, nacistični esesovski podpolkovnik, ki je med drugo svetovno vojno organiziral prevoze Judov v koncentracijska taborišča. Po koncu vojne je pobegnil v Argentino, kjer so ga leta 1960 sodelavci izraelske tajne službe Mossada ugrabili in prepeljali v Izrael. Na sodnem procesu v Jeruzalemu so ga obsodili na smrt in leta 1962 obesili. Obsodba je bila deležna številnih nasprotujočih se odzivov. Eden najbolj tehtnih je leto kasneje izšel tudi v knjižni obliki z naslovom *Eichmann v Jeruzalemu: banalnost zla*. Knjigo, ki jo od leta 2007 lahko preberemo tudi v slovenskem prevodu, je napisala znamenita nemško-judovska filozofinja Hannah Arendt.

Kaj se je pravzaprav zgodilo v Jeruzalemu? Na sodnem procesu so obsodili človeka zaradi popolnoma nove vrste zločinov, ki jih ni bilo mogoče najti v nobenem zakoniku. Ti zločini so bili administrativni, torej »pravni« zločini, ki jih je organiziral državni aparat nemške nacistične države in so bili »nedvomno opravljeni znotraj 'pravnega' reda«. Ta totalitarni »pravni« red je bil tako »dovršen«, da je pred njim klonila celotna družba v tretjem rajhu. Eichmann je bil njegov najbolj absurdni »proizvod«. Ni bil nikakršen krvavi morilec iz Shakespearjevih tragedij,

kot sta bila Macbeth in Rihard III., nikomur ni skrivil lasu na glavi, bil je le vzoren, suhoparen birokrat, ki je marljivo izvrševal ukaze in zakone. Na sojenju je celo izjavil: »Uradniški jezik je edini, ki ga znam.« Najbolj pretresljivo je bilo, da svojega »pokornega državljanstva« sploh ni mislil, da »preprosto ni nikoli spoznal, kaj dela«, da nikoli ni razumel, da bi sploh imel kaj s pobijanjem Judov: »Nikoli nisem ubil nobenega Juda ali pa Nejuda [...]. Nikoli nisem dal ukaza, naj ubijejo bodisi Juda ali Nejuda [...]« Hannah Arendt je to nesposobnost mišljenja imenovala banalnost zla, Eichmannov pravni zastopnik dr. Servatius pa je v svojem sklepnem govoru izrekel misel, ki je bila resničnejša, kot si je sploh lahko predstavljal: »Obtoženec je izvršil 'državne akte', to, kar se mu je zgodilo, se v prihodnosti lahko zgodi vsakomur, s tem problemom se spopada ves civilizirani svet.« Problem, ki se je na Eichmannovem sojenju v Jeruzalemu razkril v vsej svoji ostrini, je bil shrljiv: človekov etični občutek za pravičnost se je znašel dobesedno »zunaj« zakona, pod pritiskom zakona pa je začel tudi sam polagoma razpadati - v tretjem rajhu je skoraj popolnoma izginil in zdelo se je, da je bil to le »skrajni ekscesni primer«. Vendar branje knjige Evgenija Pašukanisa *Splošna teorija prava in marksizem* (1924) dokazuje, da moramo izvir pojava iskati kar v samem jedru sodobnega, kapitalističnega prava. V njem – po nekaterih raziskovalcih filozofije prava – »dolžnost, ki jo zapoveduje zakon, nima ničesar skupnega z 'notranjo', osebno moralno dolžnostjo, zato tudi podreditve zakonom ne moremo ločevati od podreditve moči sami«. Etični občutek za pravičnost, zakoreninjen globoko v vsakem človeku – imenujemo ga tudi vest -, je tako postal le neobvezni »nadmestek«, za gospodujočo moč zakona in njegove besede, jezika torej (morda je prav zaradi tega razloga Eichmann znal samo uradniški jezik). S tega stališča je zdaj bolj razumljivo Eichmannovo »preoblikovanje« vesti v pokornost ukazom in zakonom, prav to pa nam pojasnjuje tudi njegovo globoko in iskreno razočaranje nad rabsodbo sodišča: »Njegova krivda je izhajala iz pokornosti [ukazom in zakonom], pokornost pa je na glasu kot krepost. Njegovo krepost so zlorabili nacistični voditelji. [...] Bil je žrtev, in le voditelji so si zaslužili kazen.« Eichmann se *osebno* - kot človek - ni čutil *krivega*.

Toda tudi sodišče v Jeruzalemu se je izognilo svoji edini nalogi, ki jo je kot kazensko sodišče imelo, in ni obravnavalo Eichmannove *osebne, človeške odgovornosti in krivde* pri pobojih Judov. Hannah Arendt se je morala strinjati z Eichmannom in njegovim odvetnikom, da so Eichmanna obsodili predvsem kot »grešnega kozla« za vse hudo, ki se je zgodilo judovskemu ljudstvu. Na sojenju v Jeruzalemu »ni šlo več za [...] določenega posameznika na zatožni klopi«, temveč prej za Nemce nasploh ter za antisemitizem in totalitarno zločinsko vladavino v tretjem rajhu z vsemi strahotnimi posledicami vred. Tako pri Eichmannovih ravnanjih kot pri rabsodbi sodišča v Jeruzalemu je največji poraz torej doživelo prav to najpomembnejše: *osebna odgovornost*. Za Hanno Arendt je bil Eichmann kljub svojemu zagotavljanju, da je bil le pokoren zakonom, nedvomno *osebno kriv*, ker je izvajal, s tem pa dejavno podpiral *politiko* množičnega pobijanja: »Kajti *politika* ni otroški vrtec; v *politiki* sta *pokorščina in podpora eno in isto*.« Eichmannova nesposobnost mišljenja je bila, da je »mislil«, da pokorščina zakonom ni pomenila tudi podpore politiki množičnih zločinov. Prepričan je bil, da je pokorščina zakonom najpomembnejša vrlina v življenju, ni pa bil sposoben videti, da je prav zaradi te »vrline« postal idealni izvajalec strahotnega uničevanja življenj - zanj je resničnost pač bila le tisto, kar je bilo zapisano v zakonih. Hannah Arendt je Eichmannov nenavadni lik lahko razumela, ker je razumela, da tudi moderna država s preoblikovanjem vsega živega in neživega v administrativni mehanizem zakonov množi podobne poslušne, nesvobodne, razčlovečene like. Ker tudi tem likom postaja edina resničnost vedno bolj le tisto, kar je zapisano v zakonih, se tudi ti liki lahko sporazumevajo samo še v »uradniškem«, stereotipnem, obrabljenem jeziku. V bolj izvirnem in ustvarjalnem »kocbekovskem« jeziku se bodo lahko sporazumevali šele takrat, ko bodo zopet odkrili pristno in osebno odgovorno razmerje z vsem živim in neživim na tem svetu - z drugimi besedami, ko si bodo priborili dejansko svobodo mišljenja, ki pomeni, kot je zapisal Slavoj Žižek, predvsem svobodo kritičnega preizpraševanja gospodstva državnega administrativnega mehanizma zakonov in nepravičnosti kapitalističnega ekonomskega sistema.